

برنامه‌ریزی و طراحی منظر تفرجگاه رودکناری

به منظور توسعه‌ی اکوتوریسم

(مطالعه‌ی موردی: سراب گیان نهاوند)

دکتر علیرضا میکائیلی^۱

مهندس عاصفه پیشرو^۲

اشاره

بخش اول این مبحث را تحت عنوان "ارزیابی منظر و آثار بصری تفرجگاه رودکناری سراب گیان" در فرهنگان شماره‌ی ۴۰ ملاحظه کردید. اینک بخش دوم آن را که به زوایای دیگری از این مبحث پرداخته است ملاحظه می‌کنید. ضمن تشکر از این دو پژوهشگر محترم لازم است اشاره شود که این مقاله توسط سرکار خانم پیشرو در کنفرانس مجمع اروپایی مدارس معماری منظر با عنوان (ECLAS) ارائه شده است.

همچنین در کنفرانسی با عنوان "The Power of landscape" در دانشگاه علوم زندگی ورشو (Sciences Warsaw University of Life) که در شهر ورشو لهستان، در تاریخ ۱۹ تا ۲۲ سپتامبر ۲۰۱۲ برگزار شد، در قالب موضوع «منظر برای منفعت عموم» (Landscape architecture) مطرح و ارائه گردید.

۱. دانشیار گروه محیط زیست، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان
۲. کارشناس ارشد مهندسی طراحی محیط زیست، دانشکده‌ی محیط زیست و انرژی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران

فصل‌نامه‌ی فرهنگان از سرکار خانم پیشرو به جهت انتخاب موضوع پژوهش خود پیرامون «سراب گیان نهاوند» و معرفی آن در مجامع بین‌المللی تشکر و تقدیر می‌نماید. ضمن آرزوی موفقیت‌های بیشتر برای ایشان، امیدواریم شاهد پژوهش‌های دیگری از ایشان پیرامون شهرستان نهاوند و ظرفیت‌های نامحدود آن باشیم.

در نهایت باز هم امیدواریم به منظور توسعه‌ی گردشگری در نهاوند، مباحث و پیشنهادهای مندرج در آن‌ها مورد توجه مسئولان محترم قرار گیرد.

«فرهنگان»

چکیده

شکل‌گیری رودخانه‌های دائمی با منشأ چشمه (سراب) در بستر مورفولوژیک رود دره‌ها، یکی از انواع حضور آب در طبیعت ایران است و ویژگی‌های اکولوژیک منحصر به فرد در این زیستگاه‌ها به ایجاد تفرجگاه‌های رودکناری منجر شده است، به طوری که این جاذبه‌ی طبیعی امکان جذب بسیاری از گردشگران را فراهم می‌کند. البته منابع تفرجی موجود به دلیل نداشتن امکانات تفرجی نمی‌تواند پاسخ‌گوی این تقاضا باشد و عرضه‌ی امکانات با تقاضای گردشگران هم‌سویی ندارد. توسعه‌ی روزافزون شهرها و تأثیرات اقتصاد شهری بر محیط طبیعی پیرامون، بسیاری از تفرجگاه‌های طبیعی پیرامون شهرها را از سوی مراکز توسعه‌ی شهری با چالش‌های جدی روبه‌رو می‌سازد. بنابراین تأکید بر اکوتوریسم در توسعه‌ی تفرجگاه‌های طبیعی، می‌تواند در پایداری ارزش‌های اکولوژیک محیط طبیعی و افزایش مشارکت جوامع محلی نقش مهمی داشته باشد.

این تحقیق برای پاسخ‌گویی به نیاز تفرجی تفرجگاه‌های رودکناری تدوین شده است و با بررسی و تحلیل مدارک جمع‌آوری شده، تعریف دقیقی از برنامه‌ریزی تفرجی و طراحی تفرجگاه رودکناری با بهره‌گیری از اصول طراحی منظر و

اکوتوریسم و همچنین طرحی قابل‌تعمیم در توسعه‌ی تفرجگاه‌های رودکناری ارائه می‌دهد. هدف اصلی این تحقیق ارائه‌ی راهکاری برای طراحی این نوع تفرجگاه‌ها و امکان توسعه‌ی عملکردی آن است.

مطالعه‌ی موردی تفرجگاه رودکناری سراب گیان نهاوند است که به عنوان تفرجگاه طبیعی و بازمانده‌ی پوشش گیاهی زاگرس و با داشتن تمدن باستانی گیان در کناره‌ی آن می‌تواند به یکی از جاذبه‌های طبیعی - تاریخی، تفرجی پیرامون شهر نهاوند تبدیل شود و ضمن تأمین رضایت گردشگران نقش مهمی در جذب گردشگر و مشارکت جوامع محلی ایفا کند تا به درستی معرف هویت بومی خود باشد.

در فرایند برنامه‌ریزی تفرجی تفرجگاه رودکناری سراب گیان نهاوند نخست منابع تفرجی تفرجگاه شناسایی شد و سپس با ارزیابی توان تفرجی براساس شاخص شیب و برآورد تمایلات تفرجی بازدیدکنندگان، با استفاده از پرسش‌نامه‌های تدوین شده، نیازها و مکان‌یابی کاربری‌های تفرجی و ارتباط آن‌ها با یکدیگر تعیین شد. در گام آخر با انطباق یافته‌های تحقیق، طراحی تفرجگاه رودکناری سراب گیان با رعایت اصول برنامه‌ریزی تفرجی و با هدف توسعه و ارتقای کیفیت محیط تهیه گردید.

کلیدواژه‌ها: تفرجگاه رودکناری، برنامه‌ریزی تفرجی، طراحی منظر تفرجگاه،

منابع تفرجی، تقاضای تفرجی، اکوتوریسم

مقدمه

امروزه تفرج و گردشگری بر پایه‌ی طبیعت بخش وسیعی از فعالیت‌های اوقات فراغت افراد را تشکیل می‌دهد و برنامه‌ریزان و طراحان بر استفاده‌های چندمنظوره‌ی تفرجی از تفرجگاه تأکید می‌کنند. فراتر رفتن تعداد گردشگران از ظرفیت برد و توان محیط طبیعی به دلیل نبودن برنامه‌ریزی تفرجی برای تفرجگاه‌ها، شدیداً به محیط طبیعی خسارت وارد می‌سازد.

بنابراین مدیریت بازدیدکنندگان برای تأمین تجدید حیات تفرجگاه‌ها و اهداف بازدید و لذت بردن از محیط‌های طبیعی ضروری است. بسیاری از تفرجگاه‌ها به برنامه‌ریزی و ارائه‌ی طرح‌های تفرجی نیاز دارند تا از فشار وارده از سوی بازدیدکنندگان بکاهند و اثرات منفی ناشی از تفرج‌کنندگان را به حداقل ممکن برسانند و امکانات یا تسهیلات تفرجی را در این گونه مکان‌ها برای لذت بردن بازدیدکنندگان تعبیه کنند تا ارزش‌های مثبت بازدید تجربه و احساسات خوشایندی را در ذهن بازدیدکننده برای مدت‌های طولانی تداعی کند و بازدیدکننده برای برگشت مجدد به تفرجگاه تشویق شود. حتی ممکن است بازدیدکننده این تجربه‌ی خوشایند را به دوستان خود پیشنهاد نماید.

بنابراین طراحی تفرجگاه‌ها باید با در نظر گرفتن سیمای متنوع مناظر بکر و توجه به نبودن حضور انسان و ساخته‌های انسانی به عنوان وجه کلیدی جذابیت این مناطق صورت گیرد، بدون این که از ارزش‌های روح مکان و ویژگی اصلی این مناطق بکاهد. این یک چالش برای طراح محیط است که بتواند بدون تخریب و ضایع کردن کیفیت‌های زیبایی‌شناسانه‌ی محیط طبیعی تفرجگاه، امکانات و نیازهای تفرج‌کنندگان را برآورده کند. درحقیقت طراحی محیط تفرجگاه باید به نحوی صورت گیرد که پایداری تفرجگاه حفظ شود و به نسل‌های بعدی فرصت تجربه‌ی لذت بردن از ارزش‌های طبیعی تفرجگاه در سطح موجود و حتی در سطحی ارتقا یافته‌تر داده شود. مسئله‌ی دیگر این است که با توسعه‌ی فزاینده شهرها و فراتر رفتن مرز ساخت و ساز از حریم قانونی شهرها تفرجگاه‌های طبیعی پیرامون شهرها، که دربرگیرنده‌ی سیمای منحصربه‌فرد اکولوژیک اند با تهدیدهای جدی از سوی مراکز توسعه‌ی شهری همچون تمایل سرمایه‌گذاران به ساخت سکونتگاه‌های موقت (ویلا، هتل و...) روبه‌رو می‌شوند. در این گونه موارد مشارکت جوامع محلی به حداقل می‌رسد و در این مناطق از سود حاصل از گردشگری بهره‌ی چندانی نمی‌برند. رعایت اصول

اکوتوریسم در این تفرجگاه‌ها ضمن افزایش مشارکت جوامع محلی در سود اقتصادی حاصل از اداره‌ی تفرجگاه‌ها به دست افراد محلی می‌تواند ارزش‌های طبیعی این تفرجگاه‌ها را هم حفظ کند (پیشرو، ۱۳۸۹).

طرح مسئله و اهمیت انجام تحقیق

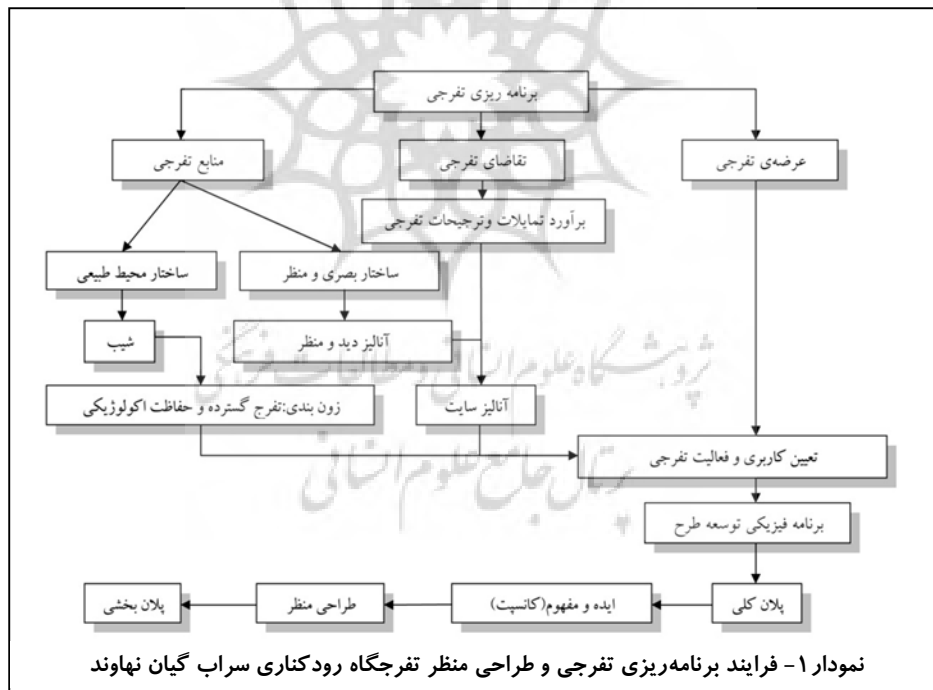
تفرجگاه سراب گیان، با وجود داشتن چشم‌اندازهای متنوع و منابع طبیعی فراوان، متأسفانه فاقد برنامه‌ریزی و به تبع آن مدیریت تفرجی است و نیازها و تمایلات گردشگران را به طور مناسبی تأمین نمی‌کند. با توجه به کوهستانی بودن تفرجگاه، تعداد گردشگران در فصل تابستان بیشتر از ظرفیت برد تفرجگاه است. در نتیجه آسیب‌ها و صدمات بازدیدکنندگان به محیط طبیعی سایت تفرجگاه بسیار زیاد است. همچنین مشارکت جامعه‌ی محلی گیان، به دلیل تعلق نداشتن به مکان، هویت بومی و دخالت ندادن جامعه‌ی محلی در سود اقتصادی حاصل از گردشگری از سوی سطح کلان برنامه‌ریزی، بسیار کم و محدود است.

با برنامه‌ریزی تفرجی سایت سراب گیان و شناخت پتانسیل‌های محیط طبیعی (منابع تفرجی) ترجیحات استفاده‌کنندگان (تقاضای تفرجی) این تفرجگاه، انتظار می‌رود تفرجگاه مزبور بتواند در راستای افزایش ارتقای کیفیت محیط، برآوردن نیازها از طریق ارائه‌ی مناسب امکانات و تسهیلات تفرجی و جلب رضایت بازدیدکنندگان عمل کند. توسعه‌ی اکوتوریسم و به تبع آن سهیم کردن جوامع محلی گیان در بهره‌گیری از سود اقتصادی حاصل از مدیریت تفرجگاه می‌تواند بر مشارکت جوامع محلی گیان بیفزاید و نقش مهمی در افزایش احساس مسئولیت این جوامع در برابر حفظ محیط طبیعی تفرجگاه ایفا کند. طراحی سایت بر اساس تمایلات تفرجی بازدیدکننده‌ها و اصول طراحی پایدار منظر و برنامه‌ریزی تفرجی به نحوی انجام گرفته است که، ضمن حفظ ارزش‌های طبیعی و زیبایی‌شناسی محیط، عرضه‌ی مطلوب امکانات و تسهیلات تفرجی پاسخ‌گوی تقاضاهای تفرجی تفرج‌کنندگان باشد.

روش تحقیق

روش اعمال شده شامل جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل اطلاعات بوده که به صورت کتابخانه‌ای، میدانی و تهیه‌ی پرسش‌نامه انجام گرفته و هر یک از اطلاعات با توجه به نیاز تحقیق به کار گرفته شده است. در مرحله‌ی نخست تحلیل پایه‌ای از متون، مقالات و منابع اینترنتی برای تدوین دقیق تعاریف و مفاهیمی همچون برنامه‌ریزی تفرجی و مراحل آن صورت گرفته است. سپس به منظور شناخت ویژگی‌های تفرجگاه سراب گیان منابع مستدل، از جمله نقشه، عکس هوایی و داده‌های پایه جمع‌آوری گردید و مورد بررسی قرار گرفت.

به منظور تکمیل این اطلاعات، شناخت وضع موجود (محیطی، کالبدی، دید و منظر، بیولوژیکی - فرهنگی) از طریق مشاهده، عکس‌برداری و پرسش‌نامه انجام گرفت. ترجیحات تفرجی با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS و روی هم‌گذاری لایه‌های محیط طبیعی، روش مک هارگ (Mc Harg، ۱۹۶۷) و ارزیابی توان تفرجی

براساس شاخص شیب برای مکان‌یابی فعالیت‌های پیش‌بینی شده با استفاده از نرم‌افزار GIS (Arc view) صورت پذیرفت. در انتها با استخراج اصول و ضوابط برنامه‌ریزی و طراحی تفرجی، برنامه‌ریزی تفرجگاه برای توزیع امکانات و تسهیلات و طراحی تفرجی پلان سایت انجام شد.

مبانی نظری تحقیق

- **تفرجگاه رودکناری^۱**، چشمه (سراب) که مظهر سفره‌ای تحت‌الارضی است دارای ارزش چشم‌اندازی و استراحتگاهی است. رودخانه‌ای دائمی که در منطقه‌ای جریان دارد اغلب در سیمای فیزیکی محیط تأثیر مطلوب خواهد داشت و خود به واسطه‌ی امکانات بالقوه برای فعالیت‌های تفرجی به یکی از منابع تفرجگاهی مطلوب تبدیل می‌شود. دره‌ها از جلوه‌های طبیعی در مناطقی هستند که سیمای فیزیکی غالب آن‌ها را سامانه‌های کوهستانی تشکیل می‌دهد. دره‌ها، در هنگامی که مسیر دسترسی مناسبی از بستر به آن‌ها ختم شود، یک منبع تفرجگاهی بالفعل محسوب می‌شود، مانند دره‌هایی که دارای جاده در مجاورت خط‌القعر خود هستند که در این حالت خنکی فضای دره نسبت به محیط اطراف و جریان یافتن رودخانه در قعر دره جاذبه‌ی تفرجی آن را افزایش می‌دهد. برخی دره‌ها نیز به سبب دسترسی نداشتن به قعر آن و در مقابل امکان دسترسی به خط‌الرأس‌های آن دارای ارزش چشم‌اندازند. در این موارد جریان رودخانه در بستر دره و حضور بیشه‌زارها از مهم‌ترین عناصر زیباشناختی در منظرند (رضوانی، ۱۳۸۷).

- **فعالیت‌های تفرجی**، به آن دسته از فعالیت‌هایی گفته می‌شود که در زمان تفریح یا تفرج انجام می‌شود. ارزش فعالیت‌های تفرجی توسط فراوانی تقاضا برای آنها تعیین می‌شود. فعالیت‌های تفرجی به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. Riverside outdoor recreation

تفرج متمرکز^۱ که دربرگیرنده آن دسته از فعالیت‌های تفرجی است که امکان تحقق آن بستگی به توسعه و تجهیز مراکز گردشگری دارد و به تسهیلات متعددی مانند کمپینگ، اردو زدن، خورگشت (پیک‌نیک)، ورزش‌های گروهی و ... نیازمند است. تفرج گسترده^۲ که دربرگیرنده آن دسته از فعالیت‌هایی است که نیازی به امکانات، تسهیلات و تجهیز گردشگاه ندارد و نیازمند امکانات محدودی است (مانند پیاده‌روی، کوه‌نوردی، ماهی‌گیری و ...) و به امکانات طبیعی تفرجگاه متکی است (مجنونیان، ۱۳۷۴).

پنج مرحله‌ی اساسی هر فعالیت تفرجی عبارت‌اند از (میکائیلی، ۱۳۸۶):

- ۱- فکر و تصمیم‌گیری و مهیا شدن برای انجام فعالیت (چه نوع فعالیتی در کجا و چگونه انجام گیرد)؛
- ۲- عزیمت و حرکت (زمینه‌سازی برای رفتن به محل و انجام عمل تفرج)؛
- ۳- تفریح و تفرج (فعالیت بخشیدن به عمل تفرج)؛
- ۴- برگشت (به اتمام رساندن تفرج و بازگشت به حالت غیرتفرجی به منظور ادامه‌ی رفتارهای روزمره)؛
- ۵- فکر و تأمل بر روی عمل تفرج (بازنگری بر روی تأثیر تفرج بر شخص و کسب تجربه).

در بین پنج مرحله‌ی فوق برای برنامه‌ریزان تنها مرحله‌ی فعالیت تفرجی دارای اهمیت است لیکن برای ارضای تفرج‌کنندگان تمامی این پنج مرحله مؤثر هستند (Gold, ۱۹۸۰).

اصول برنامه‌ریزی تفرجی^۳، برنامه‌ریزی تفرجی فرایندی است که اوقات فراغت

-
۱. Intensive outdoor recreation
 ۲. Extensive outdoor recreation
 ۳. Recreational planning

افراد را به فضا و مکان مرتبط می‌سازد. راهکار اساسی در برنامه‌ریزی تفرجی ایجاد مطلوب‌ترین توازن پایدار در درازمدت بین منابع تفرجی محدود و نیز بین تمایلات و خواست‌های تفرجی انسان است. به این منظور منابع موجود و بالقوه (عرضه) و نیز تمایلات و خواست‌های تفرجی استفاده‌کنندگان (تقاضا) می‌باید به طور دقیق، عینی و هدفمند مورد شناسایی واقع و تعیین شود تا امکان انجام یک برنامه‌ریزی کالبدی فراهم گردد.

در برنامه‌ریزی و طراحی تفرجی ترکیبی از داده‌ها و اطلاعات مربوط به طراحی محیط و علوم اجتماعی به منظور توسعه‌ی گزینه‌هایی به منظور استفاده‌ی بهینه از اوقات فراغت، فضا، انرژی و پول (سرمایه) به نحوی که سازگار با نیازهای انسان باشد، پدید آمده است (میکائیلی، ۱۳۸۳). در برنامه‌ریزی تفرجی تأکید کلان بر روی حمایت و نگهداری از فضاهای باز^۱ و نیز توسعه‌ی این گونه فضاها به منظور فعالیت‌های تفرجی است (میکائیلی، ۱۳۸۶). متأسفانه در کشور ما کاربری‌های تفرجی در آخرین رده‌ی برنامه‌ریزی کالبدی قرار می‌گیرند.

با یک نگرش سیستماتیک به فرایند برنامه‌ریزی تفرجی، این فرایند از ۵ مرحله‌ی اصلی که مکمل یکدیگرند، تشکیل شده است (میکائیلی، ۱۳۸۳):

- ۱- آمارپردازی منابع (عرضه) تفرجی؛
 - ۲- تعیین دقیق احتیاجات و نیازمندی‌های (تقاضا) تفرجی استفاده‌کنندگان؛
 - ۳- تعیین دقیق ابعاد عرضه و تقاضای تفرجی در درازمدت؛
 - ۴- ایجاد و طراحی گزینه‌ها در برنامه‌ریزی تفرجی؛
 - ۵- ایجاد و تولید برنامه‌ها و طرح‌های تفرجی.
- بسیاری از طرح‌های تفرجی باید با مشارکت جوامع محلی و برنامه‌ریزان صورت

گیرد و تلفیق مناسبی از گرایش‌های فرهنگ محلی، جنبه‌های اشتغال‌زایی و توان اقتصادی جامعه مقصد باشد. در غیر این صورت نیازهای استفاده‌کنندگان مرتفع نخواهد شد (Mikaeili, ۱۹۹۶).

مهم‌ترین اصولی که در برنامه‌ریزی تفرجی باید مدنظر قرار گیرد شامل موارد زیر است (Altan, ۱۹۹۸):

- جهت‌دهی به ساختار محیطی و امکانات آن براساس خواسته‌های افراد استفاده‌کننده؛
- استفاده‌ی بهینه از داده‌های محیط و منظر از دیدگاه کاربردی و زیبایی‌شناختی؛
- ایجاد ارتباط بین خصوصیات اکولوژیکی سیمای محیط طبیعی و طرح‌ریزی؛
- استفاده از اصول ساده‌سازی در طرح‌ریزی فضاها تفرجی؛
- کم‌خرج و اقتصادی بودن طرح‌های تفرجی حتی‌المقدور برای استفاده‌کننده؛
- ایجاد هماهنگی بین اندازه و مقیاس طرح‌های تفرجی با فرم و کاربرد تفرجی و هماهنگی طرح با محیط پیرامون؛
- فراهم کردن نیازها و خواسته‌های گروه‌های سنی مختلف استفاده‌کننده؛
- برخورداری از تأثیرات بصری و دیداری؛
- استفاده از پوشش گیاهی طبیعی و هماهنگی با خصوصیات پوشش گیاهی محیط طبیعی.

- منابع تفرجی^۱، جاذبه‌های طبیعی در زمره‌ی عمده‌ترین منابع تفرجگاهی محسوب می‌شوند. عوامل طبیعی همچون ساخت توپوگرافیک، شرایط اقلیمی، وضعیت منابع آب، پوشش گیاهی و حیات وحش از مهم‌ترین عواملی است که به چشم‌اندازهای طبیعی، شکل یا فرم مجزا و شخصیت و ویژگی مختص به خود می‌بخشد (دانه‌کار، ۱۳۸۵). یک منبع طبیعی برای تفرج عبارت است از هرگونه سیستم طبیعی، اعم از

۱. Recreational resources

آب یا خشکی (همراه درخت یا بدون آن)، که برای استفاده‌ی تفرجگاهی در نظر گرفته می‌شد (مجنونیان، ۱۳۷۴). بنابراین امکان استفاده از شرایط طبیعی شرط اصلی برای تبدیل محیط طبیعی به یک منبع تفرجگاهی بالفعل یا بالقوه است.

- **تقاضای تفرجی**^۱، انگیزه‌ی تفرج تابعی از عوامل رانشی و یا عوامل کششی است. عوامل رانشی ناشی از شرایط کاری و زندگی فرد است و عوامل کششی همچون شیوه‌های تبلیغاتی موجب ایجاد انگیزه‌ی تفرج به مقصد می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۷).

- **عرضه‌ی تفرجی**^۲، با توجه به تقاضا، منابع و امکانات عرضه می‌شود. برای این که منابع گردشگری قابلیت عرضه به گردشگران و بازدیدکنندگان را داشته باشد این منابع باید به محصول گردشگری تبدیل شود تا توسط بازدیدکنندگان قابل مصرف باشد. تبدیل شدن جاذبه‌ها و منابع گردشگری به محصول گردشگری در درجه‌ی اول نیازمند آماده‌سازی منابع و جاذبه‌ها است (رضوانی، ۱۳۸۷).

اکوتوریسم، براساس تعریف جامعه‌ی بین‌المللی اکوتوریسم (TIES)^۳، اکوتوریسم سفری مسئولانه به مناطق طبیعی است که در آن بر حفظ محیط زیست و رفاه مردم محلی تأکید می‌شود. اکوتوریسم در وهله‌ی نخست ناظر بر ملاحظات زیست‌محیطی و مفهوم توسعه‌ی پایدار است و در آن طبیعت گردی در درجه‌ی دوم اهمیت قرار می‌گیرد (رضوانی، ۱۳۸۷). چالش اصلی گردشگری اجرای آن به شکل پایدار است که در این صورت فرصتی است که می‌توان از آن استفاده کرد. اکوتوریسم در مناطق بکر و اکوسیستم‌های حساس که به آن‌ها وابسته است در زمان اجرای مناسب آن می‌تواند به این مناطق کمک کند.

۱. Recreational demand

۲. Recreational efficiency

۳. The International Ecotourism Society

در واقع اکوتوریسم برای حفاظت از تنوع زیستی و استفاده‌ی پایدار از اجزای تنوع زیستی پتانسیل بالایی دارد. در مطالعات مربوط به اکوتوریسم توسعه‌ی زیرساخت‌ها (روش‌های جدید حفاظت از محیط زیست) مطالعات پایش (تأثیر گردشگری بر محیط زیست) و برنامه‌ریزی منطقه‌ای اکوتوریسم (همکاری جوامع محلی) مطالعات مربوط به انرژی و کاهش تولید مواد زائد و آموزش اکوتوریسم و توسعه‌ی بخش‌های تجاری کوچک و بازاریابی مورد توجه قرار می‌گیرد (رضوانی، ۱۳۸۷).

فرایند طراحی منظر تفرجگاه رودکناری سراب گیان

در فرایند طراحی این تفرجگاه، اصول برنامه‌ریزی تفرجی و مراحل آن شناخت منابع تفرجی، برآورد ترجیحات بازدیدکنندگان (تقاضای تفرجی) و عرضه‌ی تفرجی در قالب آنالیز سایت، تعیین اهداف کلان و راهبردها، تعیین توان تفرجی براساس شاخص شیب و زون‌بندی فعالیتی بر اساس تعیین توان تفرجی، ایده‌پردازی و انتخاب گزینه‌ی مناسب در ارائه‌ی طرح راهبردی مورد توجه قرار گرفته است.

نمونه‌ی موردی: "سراب گیان"

سایت مورد مطالعه‌ی سراب گیان (با نام قدیمی گیان) واقع در مختصات بین ۱۵' و ۱۴' و ۴۸° و ۴۵' و ۱۲' و ۴۸° طول جغرافیایی و بین ۳۰" و ۱۰' و ۳۴° و ۳۰" و ۸' و ۳۴° عرض جغرافیایی (شکل ۱) در جنوب استان همدان در پانزده کیلومتری جنوب غربی شهرستان نهاوند و در حدود ۱۳۰۰ متری روستای گیان، که آوازه‌ی تپه‌ی تاریخی آن جهانی است، قرار دارد (سیفی، ۱۳۷۹). واژه سراب به معنی سرچشمه‌ی آب است. در نهاوند، به دلیل آهکی بودن زمین در بعضی نقاط، آب حاصل از بارش با انحلال آهک به راحتی در زمین نفوذ می‌کند و به صورت چشمه (سراب) در سطح زمین جاری می‌شود (خزلی، ۱۳۷۹). سراب گیان در دامنه‌ی کوه گوچال و کوه بزبی در دامنه‌ی

شمالی رشته کوه گرین، که دره‌ای را به نام دره‌ی دربند سراب ایجاد کرده‌اند، به بیرون از زمین راه یافته است و تحت نام رودخانه‌ی گیان در مسیر عبور خود پس از مشروب کردن بخش‌هایی از اراضی کشاورزی منطقه وارد دشت گیان می‌شود. در دره‌ی دربند سراب، با کاهش ارتفاع به سمت دشت، وسعت دره افزایش می‌یابد و جنگلی به طول حدوداً ۲/۵ کیلومتر و با مساحت ۸۰/۳۴۱ هکتار در کف دره و در امتداد رودخانه گیان به سمت اراضی کشاورزی شکل می‌گیرد. منطقه‌ای که تحت نام سراب گیان در بین مردم منطقه شناخته شده است در واقع از نظر محیط زیستی ترکیبی از چندین اکوسیستم همچون چشمه‌ی طبیعی، ذخیره‌گاه جنگلی — بازمانده‌ی جنگل‌های غرب کشور —، جنگل دست‌کاشت گیان، مراتع و کوه گوجال است (شیرکیانی، ۱۳۷۹).

شکل ۱- موقعیت سراب گیان (۲۰۱۱، Google earth)

بنابراین برپایه‌ی اصول برنامه‌ریزی تفرجی، مطالعات پایه‌ای شناخت محیط طبیعی به منظور شناخت منابع تفرجی شامل توپوگرافی، اقلیم، پوشش گیاهی، هیدرولوژی و... با استفاده از بازدیدهای میدانی، عکس‌های هوایی و نقشه‌های مربوط

به هر یک از موارد ذکر شده، تهیه گردید. از آنجایی که یکی از اصول برنامه‌ریزی تفرجی تفرجگاه‌ها رفع نیازها و تأمین تسهیلات مورد نظر استفاده‌کنندگان بوده و تقاضا و عرضه‌ی تفرجی در ارتباط با تعیین ترجیحات بازدیدکنندگان است، در این تحقیق با استفاده از روش تحلیل پرسش‌نامه‌ای، تمایلات استفاده‌کنندگان مورد بررسی قرار گرفته است.

این پرسش‌نامه براساس ویژگی‌های جغرافیایی سراب گیان تهیه شده و با توجه به این که بیشترین استفاده از این تفرجگاه در فصول گرم سال بهار و بیشتر تابستان و در هنگام روزهای تعطیل و تعطیلات آخر هفته است، در نتیجه آن‌ها (پرسش‌نامه‌ها) در روزهای پنجشنبه و جمعه در فصل تابستان به طور میانگین ۱۲۰ نسخه بین استفاده‌کنندگان در نقاط مختلف تفرجگاه (مرکز، بالادست و پایین دست رودخانه) توزیع گردیده است. پرسش‌نامه‌هایی که از نظر پاسخ‌گویی نادرست بودند، ضمن جدا کردن، در آمارگیری شرکت داده نشدند. پرسش‌نامه برای پاسخ‌گویی به سؤالات چند گزینه‌ای شامل موارد زیر است:

الف) برآورد تمایلات تفرجی استفاده‌کنندگان (تقاضای تفرجی)

در حال حاضر بیشترین تراکم استفاده‌کنندگان در فضای مرکزی تفرجگاه پیرامون چشمه‌ی گیان برای تفرج متمرکز و در سایر نقاط به ویژه در حاشیه‌ی رودخانه‌ی گیان برای تفرج گسترده استفاده می‌شود.

۱- اطلاعات مکانی از وضعیت موجود سایت (امکانات فیزیکی و خدماتی)؛

۲- اطلاعات مربوط به تمایلات و فعالیت‌های تفرجی در محیط؛

۳- اطلاعات اجتماعی - فردی مربوط به استفاده‌کنندگان (سن، جنس، میزان درآمد و ...).

ب) تحلیل شرایط کنونی تفرجگاه سراب گیان و نحوه‌ی استفاده کنونی از فضا

(ارزیابی پرسش‌نامه)

- وضعیت فردی استفاده‌کنندگان؛

- تعداد مردها بیشتر از زن‌هاست (۵۸٪ مرد و ۳۴٪ زن)؛
- ۶۳٪ استفاده‌کنندگان متأهل و ۲۵٪ مجرد؛
- ۵۷٪ گردشگران در گروه سنی ۱۵-۳۵ سال، ۲۲٪ بالاتر از ۵۰ سال، ۷٪ در گروه سنی ۵۰-۳۵ سال، ۱٪ در گروه سنی ۱۵-۹ سال و ۱٪ کمتر از ۹ سال

ج) زمان استفاده از تفرجگاه

- زمان استفاده از تفرجگاه بیشتر در فصول تابستان (۷۴٪) و بهار (۱۷٪) است.
- بیشتر گردشگران در تعطیلات آخر هفته (۵۳٪) و تعطیلات رسمی (۴۳٪) به تفرجگاه می‌آیند.
- بیشتر استفاده‌کنندگان (۴۱٪) به طور گذری به تفرجگاه می‌آیند.
- بیشتر استفاده‌کنندگان عصرها (۵۶٪) را در تفرجگاه سپری می‌کنند.
- ۵۴٪ گردشگران غیر بومی از شهرستان‌های همدان (همدان)، ملایر (همدان)، کرمانشاه (کرمانشاه)، تهران (تهران)، کنگاور (کرمانشاه)، بروجرد (لرستان)، خرم‌آباد (لرستان)، کبودرآهنگ (همدان)، سلماس (آذربایجان غربی)، الشتر (لرستان)، علی‌آباد (همدان)، اهواز (خوزستان)، اراک (مرکزی) و تنها ۴۶٪ آن‌ها بومی و ساکن نهاوند هستند.
- بیشتر استفاده‌کنندگان (۶۲٪) به صورت گروهی (خانوادگی) به تفرجگاه می‌آیند.

د) نحوه‌ی دسترسی به تفرجگاه

- بیشتر گردشگران با وسایل نقلیه‌ی شخصی (۷۳٪) به تفرجگاه می‌آیند.
- ۹۰٪ گردشگران کمتر از ۲ ساعت و ۱۰٪ گردشگران بیشتر از ۱۰ ساعت طول کشیده است تا خود را به تفرجگاه برسانند.
- ۷۹٪ گردشگران، گردش در تفرجگاه را پیاده، ۱۰٪ با کالسکه، ۶٪ با اسب، ۴٪ با سایر وسایل و ۱٪ با دوچرخه ترجیح می‌دهند.

ه) دلایل انتخاب تفرجگاه توسط بازدیدکنندگان (ترجیح مردان و زنان)

- ۷۷٪ ویژگی‌های طبیعی تفرجگاه، ۹٪ تجهیزات و وسایل رفاهی، ۶٪ دسترسی آسان‌تر را از دلایل انتخاب تفرجگاه برشمرده‌اند.
- ۸۵٪ گردشگران کنار آب، ۱۴٪ داخل جنگل و ۱٪ حاشیه جنگل را برای تفریح و استراحت ترجیح می‌دهند.

(و) وضعیت امکانات فعلی موجود در تفرجگاه طبق نظر استفاده‌کنندگان

- ۴۰٪ گردشگران ابراز کرده‌اند که تفرجگاه فاقد دسترسی ورودی، اقامتگاه شبانه و وسایل بازی کودکان و ۴۶٪ گردشگران هم بیان کرده‌اند که سایر امکانات و تجهیزات مانند تعداد میز و نیمکت، تعداد سطل زباله، سرویس بهداشتی، آب شرب لوله‌کشی، پارکینگ و نورپردازی وجود دارد ولی در وضعیت ناکافی است.
- ۴۰٪ گردشگران وجود سوپرمارکت، ۲۴٪ اقامتگاه، ۱۲٪ رستوران، ۱۱٪ چایخانه را ضروری می‌دانند.
- برای اقامت شبانه ۳۰٪ گردشگران کلبه‌ی ارزان، ۲۸٪ سوئیت مجهز، ۱۷٪ چادر و ۱۲٪ آلاچیق را ترجیح می‌دهند.
- اولویت‌های گردشگران برای فعالیت‌هایی که آن‌ها در تفرجگاه انجام می‌دهند عبارت‌اند از ۵۳٪ استراحت، ۲۸٪ گردش در محیط، ۲۱٪ پیک‌نیک، ۲۱٪ بازی و ورزش (فکری و گروهی) و ۱۷٪ کوه‌پیمایی. سایر فعالیت‌ها همچون آب‌بازی، دوچرخه‌سواری، شکار و... در مراتب بعدی قرار می‌گیرند.
- فعالیت‌هایی که گردشگران دوست دارند در تفرجگاه انجام دهند ۲۶٪ استراحت، ۲۴٪ پیاده‌روی، ۲۲٪ لذت بردن از مناظر، ۱۷٪ دوچرخه‌سواری و ۱۶٪ پیک‌نیک است. سایر فعالیت‌ها همچون بازی‌های ورزشی، ماهی‌گیری، پرندنگری، شنا و... در مراتب بعدی قرار می‌گیرند.

(ز) ترجیح استفاده‌کنندگان در خصوص مدیریت تفرجگاه

- ۵۷٪ گردشگران با پرداخت ورودیه موافق و ۲۶٪ با پرداخت آن مخالف‌اند.

- ۶۴٪ گردشگران ۱۰۰۰ تومان ورودیه، ۱۶٪ گردشگران ۲۰۰۰ تومان ورودیه، ۷٪ گردشگران بیشتر از ۲۰۰۰ تومان ورودیه را مناسب دانسته‌اند.
- ۴۷٪ گردشگران ترجیح می‌دهند مدیریت تفرجگاه با سازمان ایرانگردی و جهان‌گردی، ۱۷٪ بخش خصوصی، ۱۲٪ سازمان جنگل‌ها و مراتع، ۱۰٪ شهرداری، ۶٪ سازمان محیط زیست باشد.
- ۷۳٪ گردشگران مدیریت اعمال شده‌ی کنونی تفرجگاه را نامطلوب و ۱۹٪ آن را مطلوب می‌دانند.
- ۷۱٪ گردشگران نحوه‌ی اطلاع‌رسانی تفرجگاه را ناکافی و ۲۰٪ گردشگران آن را کافی می‌دانند.
- میزان رضایت گردشگران از تفرجگاه ۵۸٪ متوسط، ۳۰٪ کم، ۴٪ زیاد است.
- یادآوری می‌شود در مقاله‌ی جداگانه‌ی ای با عنوان "ارزیابی منظر و آثار بصری تفرجگاه رودکناری سراب گیان" به مطالعات دید و منظر پرداخته‌ایم و نتایج ارزیابی دید و منظر سایت سراب گیان در طراحی منظر سایت به کار گرفته شده است.
- ### آنالیز سایت سراب گیان
- آنالیز سایت برای ارزشیابی کاراکتر هر منطقه یا زون‌های منظر آن صورت می‌گیرد و هدف آن شناخت مغایرت‌های موجود بین فعالیت‌های تفرجی نامتجانس و کاهش آن و زون‌بندی فعالیتی براساس ظرفیت برد و سازگاری فعالیت‌ها با هم است. در نهایت، آنالیز سایت (نقشه‌ی ۱) به ما کمک می‌کند تا نقاط قوت تقویت شود، نقاط ضعف به حداقل برسد، بسیاری از فرصت‌ها تا حد ممکن جذب و از تهدیدها اجتناب شود (Bell, ۱۹۹۷). مشکلات و تنگناهای موجود در سراب گیان عبارت‌اند از:

معضلات محیط زیستی

- ۱- ریختن زباله توسط گردشگران؛
- ۲- انباشت زباله به دلیل نبودن تعداد کافی سطل زباله و نامناسب بودن مکان سطل زباله؛
- ۳- آلودگی آب رودخانه‌ی گیان به دلیل ریختن زباله توسط گردشگران در فرادست رودخانه و حمل زباله توسط آب و انباشته شدن زباله در مزارع کشاورزی در پایین دست رودخانه؛
- ۴- استفاده از چوب درختان برای روشن کردن آتش توسط گردشگران به دلیل نبودن اجاق و زغال آماده در محل‌های پیک‌نیک؛
- ۵- جمع‌آوری نشدن به موقع زباله و دفع بهداشتی آن توسط مسئولین و مدیریت تفرجگاه (شهرداری گیان)؛
- ۶- آتش‌سوزی عمده‌ی تنه‌ی درختان و آسیب‌رسانی به پوشش گیاهی تفرجگاه توسط گردشگران؛
- ۷- تخریب محیط طبیعی به دلیل نداشتن برنامه‌ریزی مدون و طراحی سایت برای گردشگران از سوی مسئولین؛
- ۸- تخریب مراتع و از بین رفتن پوشش گیاهی ناشی از استفاده گردشگران از سایت در فصول اوج استفاده (مانند بهار و تابستان)، فراتر از ظرفیت برد محیط طبیعی.

معضلات اجتماعی

- ۱- اختلاف فرهنگی بین مردم محلی و گردشگران در بیشتر مواقع به درک نشدن آداب و سنت‌های مردم محلی توسط گردشگران منجر می‌شود.
- ۲- آموزش ندادن ارزش‌های جوامع بومی و محلی به گردشگران و رعایت نشدن احترام نسبت به افراد محلی از سوی گردشگران؛

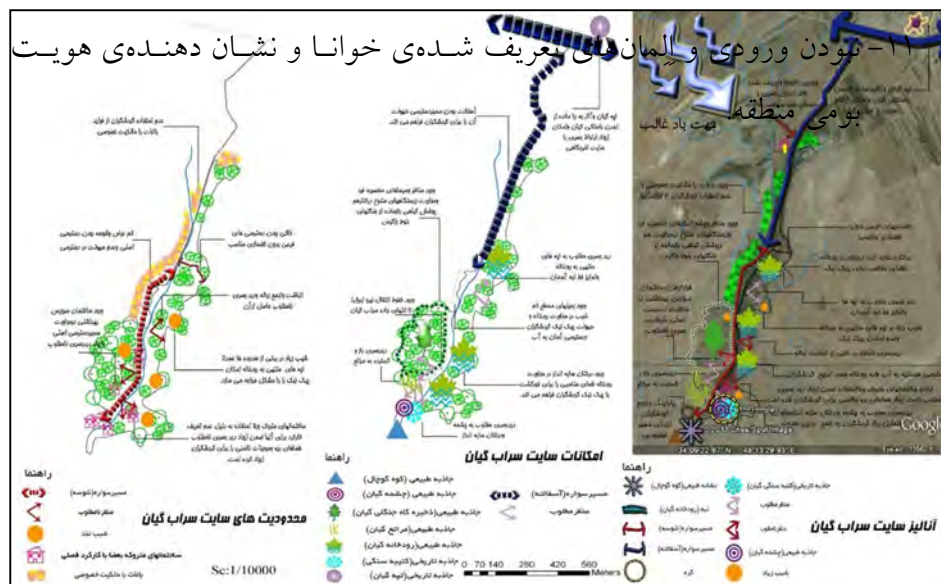
- ۳- گردش افراد بیکار و معتاد (که عمدتاً از جوانان روستاهای پیرامون تفرجگاه سراب گیان‌اند و باعث مزاحمت برای گردشگران می‌شوند)؛
- ۴- فاقد مدیریت و نظارت لازم بودن تفرجگاه، به نحوی که این حس در افراد محلی ایجاد شده است که وجود گردشگرانی را که از منابع طبیعی سرزمین آن‌ها بهره می‌برند نمی‌توانند تحمل کنند و با ایجاد مزاحمت قصد بیرون کردن گردشگران را دارند و این به دلیل مشارکت نکردن افراد محلی در نگه‌داری و اداره‌ی تفرجگاه و بهره‌نبردن از سود اقتصادی حاصل از آن است. در صورت مشارکت افراد محلی در نگه‌داری تفرجگاه و ایجاد اطمینان از بهره‌مندی سود حاصله در افراد محلی، حس تعلق به مکان ایجاد می‌شود و خود، مدیریت تفرجگاه را به نحو احسن برعهده خواهند گرفت.
- ۶- مشاهده‌ی نمونه‌هایی از وندالیسم و تخریب‌های وارده به تجهیزات موجود از سوی گردشگران.

معضلات اقتصادی

- ۱- بیکاری و اشتغال نداشتن افراد محلی (عمدتاً جوانان گیان) و نبودن تنوع فرصت‌های شغلی در شهر گیان و کم‌رنگ شدن حرفه‌ی کشاورزی برای جوانان روستا و به تبع آن مهاجرت جوانان شهر گیان به شهرهای اطراف به ویژه نهاوند؛
- ۲- اختصاص ندادن مبلغ ورودیه به سازماندهی و تأمین امکانات تفرجگاه؛
- ۳- اخذ مبلغ ورودیه از گردشگران، عمدتاً توسط شهرداری گیان (دریافت این هزینه از سوی مسئولین برای گردشگران که باید در تأمین امکانات تفرجی نمود یابد محسوس نیست. بنابراین، همان‌طوری که در پرسش‌نامه‌ها هم قابل مشاهده است این دریافت هزینه برای گردشگران قابل توجیه نیست)؛
- ۴- نبودن مطالعات اقتصاد گردشگری پیرامون تفرجگاه گیان.

معضلات کالبدی و فضایی

- ۱- استفاده از مصالح با دوام ولی نازیباً مانند بتون، میله‌های فلزی رنگ نخورده و...؛
- ۲- ساخت سازه‌های موقت بدون طراحی و برنامه‌ریزی و تعریف نکردن کارکرد برای آن‌ها (ساختمان‌های سنگی و بتونی، استخر گیان، سکوه‌های بتنی تعبیه شده برای پیک‌نیک)؛
- ۳- تفکیک سایت بدون برنامه‌ریزی و طرح مدون، مانند حصارکشی یا جدول‌کشی با استفاده از قطعات بتونی پیش ساخته و ایجاد موانع غیرضروری؛
- ۴- ارائه نشدن امکانات تفریحی مورد انتظار گردشگران؛
- ۵- توزیع نشدن مناسب تجهیزات موجود، مانند سطل زباله، سکوی بتنی برای پیک‌نیک؛
- ۶- بی‌توجهی به نیازهای گروه‌های سنی مختلف گردشگران، مانند کودکان و سال‌خوردگان و بی‌توجهی به میزان توانایی و قابلیت آن‌ها، مانند معلولان و کم‌توانان جسمی؛
- ۷- نبودن اطلاع‌رسانی در سایت، مانند نصب تابلوهای راهنما و نشان دهنده‌ی مسیر و مکان‌ها؛
- ۸- نبودن توزیع و مکان‌یابی مناسب کاربری‌ها، مانند پارکینگ، نمازخانه، سرویس‌های بهداشتی و...؛
- ۹- وجود ساختمان‌های بلا استفاده و رها شده و تجمع افراد معتاد و بزه‌کار در این مکان‌ها (فضاهای ناامن و دارای بزه موجبات ناامنی را برای گردشگران فراهم می‌کند)؛
- ۱۰- نبودن امنیت کافی در فضای تفرجگاه، به دلیل نداشتن پاسگاه انتظامی، نورپردازی در شب و نگهبان؛

نقشه‌ی ۱- امکانات، محدودیت‌ها و آنالیز سایت تفرجگاه رودکناری سراب گیان

اهداف کلان گردشگری درسایت تفرجگاهی سراب گیان

- حفظ محیط و چشم‌اندازهای طبیعی تفرجگاه گیان؛
- تأمین دسترسی و تسهیل آن؛
- سهم کردن جوامع محلی گیان در اقتصاد حاصل از طرح گردشگری سراب گیان؛
- طراحی و توسعه‌ی امکانات تفرجی؛
- هماهنگی طرح با وضعیت محیط طبیعی سایت؛
- توجه به زیبایی منظر و کیفیات فضایی تفرجگاه گیان؛
- تأمین امنیت تفرجگاه؛
- حفظ هویت تاریخی منطقه‌ی گیان و معرفی آن به گردشگران؛
- حفظ بهداشت محیط تفرجگاه؛

- فراهم کردن شرایط و تسهیلات برای سرمایه‌گذاران به منظور سرمایه‌گذاری در قالب ضوابط طرح‌های گردشگری پایدار، با توجه به ظرفیت برد و توان تفرجی محیط.

پهنه‌بندی بر اساس توان تفرجی

زون‌بندی سایت سراب گیان بر اساس طبقه‌بندی دو مدل اکولوژیکی حفاظت محیط زیست و مدل اکولوژیکی توریسم (تفرج گسترده و تفرج متمرکز) است. در مدل اکولوژیکی حفاظت، حفاظت به این صورت تعریف می‌شود: برای استفاده‌ی انسان از محیط زیست، به منظور پایداری و نگهداری بالاترین تنوع ممکن زندگی با کیفیت مناسب، حفاظت محیط زیست به عمل آید تا ادامه‌ی رفاه انسان حاضر و نسل‌های آینده با انجام توسعه‌ی پایدار و در خور محیط زیست به همراه محفوظ نگه‌داشتن تنوع ژنتیکی و اکولوژیکی و با حفظ ارزش‌های فرهنگی محیط زیست تأمین گردد (مخدوم، ۱۳۸۰).

نکته‌ی مهم این است که حفاظت و توسعه برای یکدیگر ضروری تلقی می‌شود و به عبارت دیگر، آن‌ها لازم و ملزوم اند. با توجه به شرایط ذکر شده برای انتخاب مناطق دارای مدل اکولوژیکی حفاظت، سراب گیان هم دارای زیستگاه‌هایی با شیب بیشتر از ۷۰٪ است و هم طبق طبقه‌بندی سازمان جنگل‌ها و مراتع جزء مناطق ذخیره‌گاه زیستکره محسوب می‌شود و دارای تنوع گونه‌ای گیاهی و جانوری (غنا‌ی گونه‌ای، فراوانی گونه‌ای، چیرگی گونه‌ای) منحصر به فرد، ارزش ژنتیکی به عنوان بانک ژن (بازمانده‌ی جنگل‌های بلوط زاگرس) و زیبایی طبیعی چشم‌گیر و دست‌نخورده است. با توجه به اولویت پارامتر شیب در مدل اکولوژیکی توریسم (تفرج گسترده و متمرکز) و حفاظت، طبقات شیب در مدل اکولوژیکی حفاظت و توریسم به شرح جدول زیر (جدول ۱) است (مخدوم، ۱۳۸۰):

جدول ۱- طبقات شیب در مدل اکولوژیکی حفاظت و توریسم مخدوم ۱۳۸۰

مدل اکولوژیکی حفاظت		شیب بیشتر از ۷۰٪
طبقه‌ی ۱		۰-۲۵٪

مدل اکولوژیکی توریسم	تفرج گسترده	طبقه‌ی ۲	۵۰-۲۵٪
		نامناسب	بیشتر از ۵۰٪ (به استثنای کوهنوردی)
تفرج متمرکز		طبقه‌ی ۱	۵-۰٪
		طبقه‌ی ۲	۱۵-۵٪
		نامناسب	بیشتر از ۱۵٪

طبقه‌بندی طبقات شیب سایت مورد مطالعه براساس طبقات شیب ارائه شده در مدل‌های اکولوژیکی حفاظت و توریسم (مخدوم ۱۳۸۰) و در نهایت زون‌بندی سایت سراب گیان صورت گرفته که در جدول زیر (جدول ۲) آمده است:

جدول ۲- طبقه‌بندی شیب سایت براساس طبقات شیب ارائه شده در مدل‌های اکولوژیکی حفاظت و توریسم

زون	طبقات شیب	زون‌بندی	مساحت (هکتار)
زون ۱	۲-۰٪ ۵-۲٪	تفرج متمرکز طبقه‌ی ۱، تفرج گسترده طبقه‌ی ۱	۲۴.۷
زون ۲	۸-۵٪ ۱۲-۸٪ ۱۵-۱۲٪	تفرج متمرکز طبقه‌ی ۲، تفرج گسترده طبقه‌ی ۱	۸.۴۱
زون ۳	۲۰-۱۵٪	تفرج گسترده طبقه‌ی ۱، نامناسب برای تفرج متمرکز	۵.۴
زون ۴	۳۰-۲۰٪	تفرج گسترده طبقه‌ی ۱ و ۲، نامناسب برای تفرج متمرکز	۱۵.۰
زون ۵	۶۵-۳۰٪	تفرج گسترده طبقه‌ی ۲، نامناسب برای تفرج گسترده و متمرکز	۲۴.۹
زون ۶	<۶۵٪	حفاظت، نامناسب برای تفرج گسترده و متمرکز	۱.۷

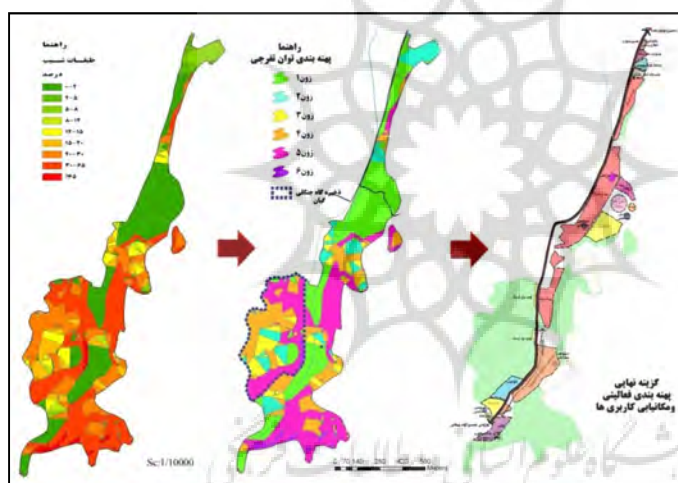
تعیین میزان مطلوبیت زون‌های تفرجی

اکثر مناطق نزدیک به رودخانه که جاذبه‌ها و امکانات تفرجی بیشتری دارند، مناسب‌ترین مکان‌هایی هستند که برای تفرج گسترده انتخاب می‌شوند. یادآوری می‌شود این‌گونه مناطق، براساس تقاضای تفرجی گردشگران، معمولاً از بیشترین

تمایل گردشگران برای استفاده برخوردارند. همچنین در بین زون‌های تفرج متمرکز زون‌هایی که دارای شیب کم، نزدیکی به دسترسی اصلی و امکان مکان‌یابی مناسب تأسیسات باشند، برای برنامه‌ریزی توسعه‌ی فیزیکی مطلوبیت بیشتری دارند.

پهنه‌بندی فعالیتی

زون‌بندی با هدف کاهش کشمکش‌های بین استفاده‌کنندگان مختلف و منظر و تأمین انتظارات و توقعات بازدیدکنندگان و ملاحظات زیبایی‌شناسی و جانمایی فعالیت‌ها در مکان یا مناطق مناسب و اینکه چه میزان از فعالیت‌ها قابل قبول و قابل انجام است صورت می‌گیرد (Bell, ۱۹۹۷). در گزینه‌ی زون‌بندی فعالیتی باید کاربری‌های خدماتی به دلیل تأمین دسترسی و فاصله‌ی کمتر از مرکز توسعه‌ی شهری و امنیت کافی در ابتدای مسیر ورودی قرار بگیرند.

در این گزینه، با توجه به فرم سایت که به پیروی از مسیر رودخانه شکل گرفته است و مسافتی حدوداً ۲/۵ کیلومتر را شامل می‌شود، مکان‌یابی پارکینگ، سرویس بهداشتی و

زمین بازی کودکان به نحوی است که کلیه‌ی لکه‌های تفرجی به موارد ذکر شده دسترسی (حداقل فاصله‌ی ممکن) داشته باشند و توزیع این موارد به طور مناسبی صورت گیرد تا نیازهای تفرج‌کنندگان را برآورده سازد. زمین بازی و ورزش به

صورت فضاهای نقشه‌ی ۲- طبقات شیب، پهنه‌بندی توان تفرجی و گزینه‌ی نهایی پهنه‌بندی فعالیتی و مکان‌یابی کاربری‌ها در سایت تفرجگاه رودکناری سراب گیان

جداگانه در نظر گرفته شده و در حاشیه‌ی جاده، که فاقد پوشش گیاهی است و فضای خالی را ایجاد می‌کند، لوپ‌های پارکینگ مکان‌یابی شده است. سرویس بهداشتی هم در محوطه‌ی آلاچیق و هم در محوطه‌ی پیک‌نیک و زمین بازی در نقاط مختلف لکه‌های تفرجی به طور مناسب توزیع شده است تا بازدیدکنندگان بتوانند پس از طی مسافت کوتاه از این فضاها استفاده کنند (نقشه‌ی ۲).

برنامه فیزیکی طرح تفرجگاهی

برنامه‌ی فیزیکی طرح فضاها (مسیرهای ارتباطی، فضاهای تفریحی - فراغتی، اقامتی، پذیرایی - فرهنگی، خدماتی) و فعالیت‌ها در سایت سراب گیان به این شرح است (جدول ۳):

طراحی مسیرهای ارتباطی عبارت‌اند از:

- عریض و آسفالت کردن مسیر سواری موجود، ایجاد مسیرهای سواری فرعی، ایجاد مسیرهای پیاده‌ی سنگ‌فرش شده، ایجاد مسیر دوچرخه‌رو. در انتهای مسیر دوچرخه‌رو، یک ایستگاه کرایه دوچرخه تعبیه شده است.

مکان‌یابی فضاهای تفریحی، اقامتی (فرهنگی اقتصادی) عبارت است از:

- لکه‌ی تفرجگاهی با مساحت ۱۳۷۶/۶ مترمربع، به دلیل وجود چشمه‌ی گیان دارای مرکزیت بوده و سعی شده است که در طراحی آن - برگرفته از کانسپت تمدن‌های برخاسته از آب یا شکل گرفته در کنار آب - با این هدف که همان طوری که در گذشته‌های دور آب سبب جذب مردمان و شکل‌گیری تمدن گیان در مجاورت خود شده است، هم اکنون نیز طراحی به نحوی صورت گیرد که آب بتواند نقش خود را در جذب گردشگر به خوبی ایفا نماید. نمود مرکزیت آب چشمه به اشکال مختلف آب‌نما (فواره)، آبشار، رودخانه در محیط به حرکت درآید تا

گردشگران هم در تماس نزدیک با آب باشند و هم جاری و روان بودن آب سبب آرامش روحی آن‌ها شود.

فضاهای پیشنهادی در این لکه‌ی تفرجگاهی عبارت است از رستوران با فرم دایره‌ای شکل که سقف آن به صورت پلازای فرهنگی^۱ تعریف شده است و با بهره‌گیری از معماری بام سبز^۲ و داشتن آبنا به شکل سفالینه‌ی نخودی رنگ با نقوش سمبولیک می‌تواند ضمن ارائه‌ی هویت تمدن بومی گیان گردشگران را در این نقطه متمرکز کند و خاطره‌ی جمعی و حس مکان را در گردشگران تقویت نماید. این فضای چند منظوره می‌تواند شامل رستوران غذاهای محلی، نمایشگاه صنایع دستی و عرضه‌ی محصولات گیاهی و بوفه باشد. کافه‌ای در کنار آبشار طراحی شده است که دارای ۱۵۰ صندلی برای نشستن در فضای باز است. همچنین پیرامون تنه‌ی درختان سایه‌انداز نیمکت برای نشستن طراحی شده است. پل‌های چوبی، قطعه سنگ برای عبور از رودخانه از موارد ارتباطی است. فاصله‌ی اکولوژیک چشمه تا محل رستوران ۵ متر تعیین شده است (نقشه‌ی ۳).

- لکه‌ی تفرجگاهی پردیس خانواده (محوطه‌ی آلاچیق) با مساحت ۳/۳۹۵۷۵ مترمربع شامل قرارگیری چندین آلاچیق در مجاورت رودخانه، همراه با توزیع مناسب سطل زباله و اجاق، در نقاط مختلف این محوطه است.

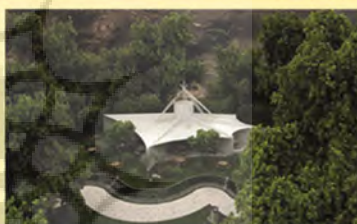
- لکه‌ی تفرجگاهی اختصاص یافته به پیک‌نیک با مساحت ۲/۹۱۱۶۰ متر مربع، در مجاورت رودخانه‌ی گیان خدماتی همچون میز و نیمکت، اجاق و سطل زباله را ارائه می‌دهد. برای هر واحد خورگشت یک میز، یک شیرآب به ازای هر ۵ میز حداکثر در فاصله ۵۰ متری هر واحد و در شعاع ۱۵۰ متری از میز، یک یا دو اجاق، به ازای هر ۳ میز یک زباله‌دان حداقل در فاصله ۲۰ متری و حداکثر در فاصله ۵۰ متری هر واحد

۱. Cultural plaza

۲. Green roof

خورگشت قرار می‌گیرد. برای مکان‌یابی این تسهیلات ابتدا عوامل دید باز و گسترده، بهره‌گیری از سایه، نورآفتاب، فضاهای وسیع برای خانواده‌های پرجمعیت و فضاهای کوچک برای زوج‌های جوان و در طول لبه‌ی آب رودخانه در فواصل زیاد ۱۰-۱۵ متر توزیع می‌شود.

طراحی فضاهای پلان بخشی

برنامه‌ریزی و طراحی منظر تفرجگاه رودکناری به منظور توسعه‌ی اکوتوریسم

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد علوم و تحقیقات

دانشکده محیط زیست و انرژی

استاد راهنما: دکتر علیرضا میکایی
دانشجو: عاصمه پشرو

مطالعه موردی: سراب گیان نهاوند

نقشه‌ی ۳- پلان بخشی و تصاویر سه بعدی از فضاهای طراحی شده تفرجگاه رودکناری سراب گیان

جدول ۳- برنامه‌ی فیزیکی طرح و مساحت فضاها و نوع فعالیت‌ها

برنامه فیزیکی	فضاهای پیشنهادی	مساحت پیشنهادی (مترمربع)
فضاهای اقامتی	اکوکمپ با ظرفیت ۳۰-۲۵ نفر	۱۹۶۳.۴
فضاهای تفریحی - فراغتی	پیک نیک	۱۱۳۸۰۲.۴
	زمین بازی (والیبال، بسکتبال، رولراسکیت و محوطه‌ی سوارکاری) و ورزشی	۲۵۱۰.۱
	پردیس خانواده (محوطه‌ی آلاچیق)	۳۹۵۷۵.۳
فضاهای فرهنگی	آمفی تئاتر روباز	۳۸۶۶.۷
فضاهای خدماتی	باجه اطلاع‌رسانی و فروش بلیت	۴
	پایگاه امداد و نجات	۱۴۷.۱
	ایستگاه آتش‌نشانی	۳۳۰
	مدیریت تفرجگاه	۱۸
	پارکینگ با ظرفیت ۶۵۰ ماشین به همراه باجه‌ی نگهبانی	۲۳۲۰۰.۲
	سرویس بهداشتی	۴۶۲.۸
	رستوران (نمایشگاه صنایع دستی) ظرفیت ۱۱۰ صندلی	۷۰۶.۵
فضاهای پذیرایی - فرهنگی	کافه (ظرفیت ۱۵۰ صندلی)	۲۴۳.۷

همچنین می‌توان تعداد این تسهیلات را به تعداد فضاهای پارکینگ در نظر گرفت. به ازای هر ۵ واحد خورگشت یک توالت مردانه و زنانه اختصاص یافته است. سرویس‌های بهداشتی حداقل در فاصله ۳۰ متری و حداکثر در فاصله ۱۰۰

متری هر میز قرار می‌گیرد. همچنین اجاق در فاصله‌ی ۳۰ متری هر میز واقع شده است. فاصله‌ی سطل زباله تا آب آشامیدنی ۵۰ متر تا اجاق ۳۰ متر و آبخوری تا سرویس بهداشتی ۱۰۰ متر است.

- لکه‌ی تفرجگاهی با فضاهای فراغتی همچون آمفی تئاتر روباز، پارکینگ و زمین بازی کودکان و زمین باز ورزشی چند منظوره، محل انتظار بزرگسالان، سرویس بهداشتی و بوفه در مکان مسطحی پس از لکه‌ی تفرجگاهی پیک‌نیک واقع شده است.

- همچنین وجود یک منظرگاه در ارتفاعات و دامنه‌ی کوه گوچال، که مشرف به جنگل گیان باشد، نیز پیشنهاد می‌شود.

ضوابط کلی طراحی برخی از فضاها

۱. پارکینگ: اولین عامل برای طراحی پارکینگ تعداد فضاهای مورد نیاز انواع وسایل نقلیه است. همچنین تخصیص حداقل ۲٪ از فضای پارکینگ جهت توقف وسایل نقلیه‌ی معلولین ضروری است. با در نظر گرفتن شرایط برای شلوغ‌ترین ساعات و فصل مورد استفاده (تعطیلات عمومی) می‌توان میانگین تقاضا را مشخص کرد. فرمول زیر برای محاسبه‌ی تعداد فضاهای مورد نیاز پیشنهاد می‌شود که در آن v تعداد روزهای بازدید، s میانگین طول اقامت، p میانگین تعداد سرنشین برای هر اتومبیل، h میانگین دوره‌ی روزانه استفاده از سایت است (Bell, ۱۹۹۷).

$$N = \frac{v \times s}{p \times h}$$

با استفاده از فرمول فوق و جای‌گذاری اعداد (تعداد روزهای بازدید در طول فصل تابستان پنجشنبه و جمعه به علاوه‌ی تعطیلات رسمی ۳۰ روز، میانگین طول اقامت از ۱۰ صبح تا ۸ شب یعنی ۱۰ ساعت، میانگین تعداد سرنشین برای هر اتومبیل ۵ نفر، میانگین دوره‌ی روزانه استفاده از سایت ۹۳ روز در فصل تابستان) می‌توان تعداد فضای مورد نیاز برای پارکینگ تفرجگاه سراب گیان را محاسبه کرد. تعداد

فضای مورد نیاز برای پارکینگ ۶۴ است. البته این تعداد برای تفرجگاه مورد مطالعه کافی نیست و باید برای آن فضاهای اضافی در نظر گرفته شود. استفاده از پارکینگ‌های مجتمع یک نوع چیدمان شهری است که در آن منطقه مسطح و به دو بخش تقسیم می‌شود. این نوع چیدمان سطح کمتری را اشغال می‌کند و امنیت و نگهداری آن آسان‌تر است. شکل این نوع پارکینگ را می‌توان با ایجاد خطوط محیطی طبیعی و نامنظم، کمتر هندسی و شهری نشان داد. همچنین می‌توان با تقسیم کردن مساحت به واحدهای کوچک‌تر و ایجاد پوشش گیاهی و خاکریز در پیرامون از اثر ناشی از اندازه‌ی آن کاست (Bell, 1997).

همچنین طراحی لوپ‌ها در فرورفتگی‌های ایجاد شده در اثر فرسایش و از بین رفتن پوشش گیاهی در امتداد جاده و در دو طرف آن می‌تواند بین سه تا هفت اتومبیل را در خود جای دهند و اثر تخریب را کاهش دهند. این لوپ‌ها می‌توانند فضای پارکینگ‌های مجتمع را در صورت پر شدن پشتیبانی کنند و کمبود فضا را جبران نمایند.

۲. اکوکمپ گروهی (شامل خانه‌های اکولوژیک^۱ به شکل چادر کمپ، اتاق غذاخوری، اتاق سرویس بهداشتی و حمام، اتاق کتابخانه و اتاق کمپوست و سایت تأمین‌کننده‌ی انرژی پاک مجموعه، شامل پانل‌های خورشیدی و توربین بادی)

۳. برای محاسبه‌ی تعداد سرویس بهداشتی بر اساس فرمول زیر عمل شده است:

$$3M + 9F + 2D = +100$$

به ازای هر ۱۰۰ ماشین ۳ سرویس بهداشتی برای آقایان (M)، ۹ سرویس بهداشتی برای بانوان (F) و ۲ سرویس بهداشتی برای افراد کم‌توان (D) در نظر گرفته می‌شود. همچنین چنانچه تعداد ماشین بیشتر از ۱۰۰ عدد بود به ازای افزایش هر ۲۰ ماشین یک

۱. Ecology

سرویس بهداشتی برای آقایان، ۳ سرویس بهداشتی برای بانوان و ۲ سرویس بهداشتی برای افراد کم توان به ظرفیت موجود اضافه می‌شود. سرویس‌های بهداشتی در دو مکان نزدیک به پارکینگ قرار گرفته‌اند و از پارکینگ دارای دسترسی هستند (Bell, ۱۹۹۷).
براساس برنامه‌ی فیزیکی، طرح پلان کلی (نقشه‌ی ۴) و پلان بخشی، طراحی و فضاهای پلان بخشی به صورت سه بعدی تصویرسازی شده است.

نقشه‌ی ۴- طراحی پلان کلی تفرجگاه رودکناری سراب گیان

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

سایت تفرجگاهی سراب گیان دارای پتانسیل‌های طبیعی و مناظر چشم‌نواز فراوانی است. لیکن به دلیل نبودن برنامه‌ریزی تفرجی و نبودن آگاهی برنامه‌ریزان و مسئولین از ترجیحات تفرجی استفاده‌کنندگان، این سایت به حال خود رها شده و هیچ مسئولی پاسخ‌گوی آشفتگی موجود در این تفرجگاه نیست. بنابراین این تحقیق، ضمن ارائه‌ی برآورد حاصل از تمایلات تفرجی استفاده‌کنندگان، این امکان را به مسئولین امر می‌دهد تا با در نظر گرفتن مشارکت جوامع محلی در بخش اقتصادی این طرح، این تفرجگاه را از آسیب‌ها و تخریب حفظ کنند. در نتیجه‌ی این اقدام برپایداری محیط طبیعی تفرجگاه افزوده می‌شود. در این بخش چند پیشنهاد کلی پیرامون سایت مطرح می‌شود:

- ۱- انجام ارزیابی محیط زیست برای شناخت توان‌های اکولوژیک زمین و در مراحل بعدی انجام ارزیابی اثرات طرح تفرجی سایت. البته این امر باید به طور مستمر پایش و نظارت شود.
- ۲- واگذاری مدیریت سایت به جامعه‌ی محلی گیان تا در افراد محلی احساس تعلق به مکان ایجاد شود و خود را در سود و زیان طرح سهیم بدانند.
- ۳- تهیه‌ی داده‌های پایه و نقشه‌های دقیق GIS از مکان سایت تفرجگاهی.

منابع مورد استفاده (فارسی، لاتین)

- ۱- پیشرو، عاصفه، برنامه‌ریزی و طراحی منظر تفرجگاه رودکناری به منظور توسعه‌ی اکوتوریسم (مطالعه‌ی موردی: سراب گیان نهاوند)، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد مهندسی طراحی محیط زیست، دانشکده محیط زیست و انرژی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران (۱۳۹۰-۱۳۸۹)
- ۲- خزلی، هومن (بهار ۱۳۷۹)، مروری بر وضعیت محیط زیست نهاوند، فصل‌نامه‌ی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فرهنگان، سال اول، شماره‌ی سوم

- ۳- دانه‌کار، افشین (۱۳۸۴)، طرح مدیریت یکپارچه‌ی مناطق ساحلی کشور، مجله‌ی علمی، تخصصی و تحقیقاتی بندر و دریا، سال بیستم، شماره‌ی ۱۲۶-۱۲۷
- ۴- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷)، توسعه‌ی گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، مؤسسه‌ی انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول
- ۵- سیفی، محمدعلی (بهار ۱۳۷۹)، تاریخچه‌ی گیان، فصل‌نامه‌ی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فرهنگان، سال اول، شماره‌ی سوم
- ۶- علی شیرکیانی، علی (تابستان ۱۳۷۹)، سیمای جنگل طبیعی سراب گیان، فصل‌نامه‌ی فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فرهنگان، سال اول، شماره‌ی چهارم
- ۷- مجنونیان، هنریک (تابستان ۱۳۷۴)، مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، چاپ اول
- ۸- مخدوم، مجید (پاییز ۱۳۸۰)، شالوده‌ی آمایش سرزمین، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم
- ۹- میکائیلی، علیرضا (۱۳۸۶)، تعیین عرضه و تقاضا در برنامه‌ریزی و طراحی تفرجی و اوقات فراغت، درس‌نامه‌ی برنامه‌ریزی اوقات فراغت
- ۱۰- میکائیلی، علیرضا (۱۳۸۳)، سازماندهی برنامه‌ریزی و طراحی تفرجی و اوقات فراغت، انتشارات دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان
- ۱- ALTAN, T., ۱۹۹۸. "Kirsal Rekreasyon Alan Planlamasi - Rural Recreation Planning and Design - PM ۴۰۲". Univ. of Chukurova, Dept. of Landscape Architecture. Adana, Turkey. p ۱۸۵
- ۲- Bell, simon, (۱۹۹۷) Design for outdoor recreation, published by spon press, first edition
- ۳- Gold, S.M. ۱۹۸۰. Recreation Planning and Design. McGraw-Hill Book Company. New York. USA. (۳۲۲ p.) Hargreaves Associated - Landscape Arch. and Planning. ۲۰۰۲. San Francisco, USA.
- ۴- McHarg, I.L. ۱۹۶۷. Approaches To Environmental Resource Analysis II; Three Approaches to Environmental Resource Analysis. Prepared By The Landscape Architecture Research Office. Graduated School Of Design. Harvard Univ. Press.
- ۵- Mikaeili, A.R. ۱۹۹۶. Physical Planning of the Recreational Land Uses in Gilan Province of Iran. (Ph.D.Thesis). Univ. Of Chokurova, Adana, Dept. of Landscape

Architecture. Turkey. (۳۵۲ p.).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی